

KRZYSZTOF PETRUS*

NAJWIĘKSZE PRZEDMIEŚCIE KRAKOWA.
ZARYS ROZWOJU PRZESTRZENNEGO GARBAR.
CZĘŚĆ ITHE LARGEST SUBURB OF CRACOW.
A BRIEF HISTORY OF URBAN DEVELOPMENT
OF GARBARY.
PART I

Streszczenie

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie historii rozwoju urbanistyczno-architektonicznego Garbar, największego przedmieścia Krakowa. Osada ta, o wczesnośredniowiecznym rodowodzie, już w połowie XIV wieku cieszyła się własną samorządnością, a przyjęta nazwa odzwierciedlała stopień jej specjalistycznego uprzemysłowienia. W XVI wieku Garbary stały się u najlepiej rozwiniętym krakowskim przedmieściem i jednym z ważniejszych ośrodków produkcyjnych w Małopolsce. Pierwsza część artykułu obejmuje okres rozwoju przedmieścia od wczesnego średniowiecza, a więc od czasu powstania pierwszych zdefiniowanych układów osadniczych na tym terenie, do końca XIV wieku.

Słowa kluczowe: Garbary, średniowieczny Kraków, przedmieście, urbanistyka i rozwój przestrzenny

Abstract

This paper presents the history of architectural and urban development of Garbary (Tanner's Suburb), the largest suburb of Cracow. This early medieval settlement in the middle of the XIVth century had its own local-government; its name reflected the level of industrial specialization. In the XVIth century Garbary became the most advanced suburb of Cracow and one of the most important production centers in Malopolska region. The first part of this article presents the history of urban development in the area of Garbary from the early medieval period, since the first defined settlement systems were created, till the end of the XIVth century.

Keywords: Garbary (Tanner's Suburb), Cracow in middle ages, suburbs, urban systems, architectural and urban development

* Mgr inż. arch. Krzysztof Petrus, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

1. Wstęp

Garbary, zwane również przedmieściem „przed Bramą Szewską”, były najstarszą i największą z podkrakowskich jurydyk. Terminem tym określano osadę wyłączoną spod władzy miasta na podstawie specjalnego przywileju, posiadającą odrębne dla swego obszaru struktury administracyjne i sądowe. Krakowskie Garbary były przykładem dość rzadko spotykanej jurydyki miejskiej, powstałej po przeniesieniu istniejących na jej terenie osiedli na prawo niemieckie. Dzieje tego przedmieścia są niezwykle interesujące. Od czasu wczesnego średniowiecza aż do pierwszych dziesięcioleci dwudziestego wieku Garbary były areną nieustannych przemian, tak społecznych, własnościowych, społecznych, prawnych i ekonomicznych, jak i przekształceń urbanistycznych i architektonicznych.

Powstała na terenie wczesnośredniowiecznych ogrodów podmiejskich osada już w drugiej połowie XIV wieku cieszyła się własną samorządnością – na mocy przywileju Kazimierza Wielkiego z 1363 roku krakowska Rada Miejska, uwzględniając silne dążenia mieszkańców do uzyskania własnego samorządu, scedowała część swych praw na przedmieszczan, pozostawiając w swoich kompetencjach wyłącznie decyzję o sposobie obierania przedmiejskiego wójta¹. Świadcząc usługi dla znacznej części regionu i wchłaniając z biegiem lat okoliczne wsie, Garbary stały się w XVI wieku najlepiej rozwiniętym krakowskim suburbium i jednym z ważniejszych ośrodków produkcyjnych w Małopolsce². Dynamicznemu rozwojowi nie przeszkodziły nawet licznie nawiedzające ten teren klęski pożarów. Kres świetności przedmieścia położył dopiero najazd szwedzki, w wyniku którego Garbary zostały całkowicie zniszczone. Od połowy XVII wieku, ze względu na zmieniający się charakter produkcji i profil społeczny mieszkańców, osadnictwo przed zachodnimi murami Krakowa przekształciło się stopniowo z rzemieślniczego w mieszkaniowe, dając załazek późniejszej, XIX-wiecznej dzielnicy Piasek.

Stanowiące istotny fragment krakowskiego pejzażu Garbary nie doczekały się do tej pory ze strony badaczy należytej uwagi. Wśród prac naukowych brakuje kompleksowego omówienia rozwoju układu przestrzennego przedmieścia, w literaturze z zakresu historii małopolskiej urbanistyki wyłącznie sygnalizowano tę problematykę. Jedynym dotychczas opublikowanym opracowaniem o charakterze monografii jest książka Krystyny Pieradzkiej, wydana w 1931 roku – wymienione dzieło, bardzo cenne pod względem poznawczym (autorka opiera swe wnioski zarówno o analizę ksiąg ławniczych i wójtowskich przedmieścia, jak i rękopisów badaczy mających kontakt z zaginionymi obecnie archiwaliami), jest jednak ograniczone wąskim przedziałem czasowym i zawiera liczne nieścisłości. Późniejsze badania archeologiczne i architektoniczne³, a także kwerendy archiwalne, w szczególności prowadzone w ramach prac nad *Słownikiem historyczno-geograficznym województwa krakowskiego w średniowieczu*, rzuciły nowe światło na wiele kwestii pominiętych bądź

¹ J. Wyrozumski, *Lokacja czy lokacje Krakowa na prawie niemieckim?* [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, pr. zbiorowa pod red. J. Wyrozumskiego, Kraków 2007, s. 145-147. Garbary pozostały samorządne do momentu zaprzysiężenia 1 sierpnia 1791 roku przez Radę Miejską Krakowa Prawa o Miastach (uchwalonego przez Sejm Czteroletni 18 kwietnia tegoż roku), faktycznie ich odrębność zniósł dekret władz austriackich z 1800 roku; szerzej na temat funkcjonowania jurydyk pisze W. Kolak, *Jurydyki Krakowskie*, „Archeion”, t. 38, Warszawa 1962, s. 219-240.

² Znany jest m.in. nakaz używania młyna garbarskiego na tym przedmieściu zarówno przez rzemieślników Kleparza i Stradomia, jak i innych, znacznie oddalonych ośrodków – K. Pieradzka, *Garbary, przedmieście Krakowa (1363–1587)*, Kraków 1931, s. 65.

³ Wykaz literatury zawierającej wyniki wspomnianych badań znajduje się na końcu drugiej części niniejszego artykułu; problematyką zabudowy Garbar zajmował się także zespół pod kierownictwem A. Kadłuczki – patrz *Przedmieście Piasek* (d. Garbary). Studium historyczno-konserwatorskie (skrócone), Kraków 2007, maszynopis w posiadaniu autora.

błędnie przyjętych przez uznanego mediewistę. Wnioski płynące z wymienionych badań, w zestawieniu z przedwojenną monografią, przyczyniły się do powstania niniejszego artykułu. Ma on na celu przedstawienie, zgodnie z najnowszym stanem wiedzy, historii rozwoju urbanistyczno-architektonicznego przedmieścia, od wczesnego średniowiecza do 1655 roku.

2. Początki osadnictwa na zachodnim przedmieściu Krakowa

Garbarskie przedmieście rozwinęło się w odległości około 0,5 km na północny – zachód od krakowskiego rynku, na terenie łagodnie opadającym w kierunku zachodnim. Wprawdzie pierwsza wzmianka o jego istnieniu pojawiła się w źródłach pisanych w latach 1311 i 1312 (jako *vor der Stat, vor der Stat vor der Zugassen* – przed bramą, przed Bramą Szewską)⁴, osadnictwo na tym obszarze sięgało najprawdopodobniej czasów przedlokacyjnych. Zachodnie rubieże średniowiecznego Krakowa nie sprzyjały szybkiemu zasiedlaniu, znajdowały się bowiem w znacznym obniżeniu, na gruntach bagnistych i podmokłych. O pojawieniu się pierwszych osadników zadecydowało więc zapewne niezłe zaopatrzenie okolicy w wodę – nieopodal płynęła Wisła w okresowo funkcjonującym korycie, przebiegającym w rejonie dzisiejszej ulicy Humberta, placu Sikorskiego, ulicy Jabłonowskich i skręcającym w obecną ulicę Podwale w kierunku Wawelu⁵. W okolicy dzisiejszej ulicy Wenecja przepływała zakolem Rudawa, łącząc się tam najprawdopodobniej ze wspomnianym starorzeczem Wisły. Wymienione rzeki, w wyniku powodzi często migrując, tworzyły liczne naturalne stawy i jeziorka. Nie bez znaczenia dla pierwszych mieszkańców były również okolice obfitujące w żyzne gleby – występujący tam czarnoziem znalazł swe odzwierciedlenie w nazwach późniejszych osad: Czarnej Wsi (*Nigra Villa*) oraz Czarnej Ulicy (*Nigra Platea*).

Prowadzone w latach 60. i 80. XX wieku badania archeologiczne odnotowały ślady zabudowy wczesnośredniowiecznej na omawianym terenie. „Okolo 560 metrów w kierunku południowo-zachodnim od klasztoru na Piasku, w ogrodzie przy ul. Krupniczej 26 zaobserwowano ślady osadnictwa ze schyłkowej fazy wczesnego średniowiecza. Uchwycono resztki warstwy kulturowej oraz fragment nieznacznie zagłębionej w ziemi chaty z przełomu XII i XIII do pierwszej połowy XIII wieku. Dno chaty zalegało na wysokości 203,06 m n.p.m.”⁶. W pobliżu odnaleziono również ceramikę występującą powszechnie na terenie Krakowa od połowy XI do II połowy XIII wieku⁷. Archeologom nie udało się natomiast zlokalizować podobnych, wczesnośredniowiecznych śladów w okolicy późniejszego klasztoru Karmelitów na Piasku. Najstarsza warstwa osadnicza pochodzi tam z okresu od XIV do XV wieku, wskazuje to więc na nieco późniejsze pojawienie się zabudowy niż w bliskim sąsiedztwie miasta. W ogrodach klasztornych natrafiono na obiekt uznany za fragment podwaliny z okresu od II połowy XIV do końca XV wieku, uwidocznione zostały również ślady niwelacji terenu (prac porządkowych), prowadzonych cyklicznie począw-

⁴ J. Wiśniewski, *Garbary* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 4, Wrocław-Lódź 1986, s. 693; nazwa „Garbary” (*Cerdones*) pojawiła się po raz pierwszy w 1389 roku, wcześniej określano teren przedmieścia jako „przed Bramą Szewską” (1313 – *ante portam Sutorum*) lub „przed furtką Żydowską” (1313 – *ante Valvam Judeorum*; nazwa pochodzi od furtki znajdującej się u wylotu ulicy Żydowskiej, obecnie św. Anny), względnie jako przedmieście krakowskie (1381 – *suburbium Civitatis Cracoviensis*).

⁵ Przebieg pierwotnego koryta Wisły przedstawiono na podstawie rekonstrukcji dokonanej w artykule J. Laberscheke, *Rozwój przestrzenny krakowskiego zespołu osadniczego extra muros XIII-XVIII w.* [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, pr. zbiorowa pod red. J. Wyrozumskiego, Kraków 2007, s. 300.

⁶ K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*, Kraków 1975, s. 233.

⁷ A. Wałowy, *Badania przy ul. Krupniczej 26 w Krakowie*, „Materiały archeologiczne”, t. 23, 1986, s. 95.

szy od XVII do XX wieku⁸. W trakcie prowadzonych badań wykopaliskowych naukowcy nie natrafili na jakiegokolwiek relikty wskazujące na istnienie na tym obszarze domniemanej świątyni wczesnośredniowiecznej⁹.

Niewątpliwy wpływ na lokalizację i ukształtowanie się układu urbanistycznego przyszłej jurydyki miały istotne dla Krakowa wydarzenia: lokacja miasta (1257 r.), budowa murów obronnych (od 1285 r.) oraz młynówki, zwanej Królewską (na mocy przywileju z 1286 r.). Związek pomiędzy lokacją Krakowa a rozwojem przedmieścia garbarskiego jest niewątpliwy, niemniej jednak wpływ samego przywileju na powstanie suburbium jest trudny do określenia. Badający średniowieczne układy urbanistyczne Bogusław Krasnowolski, opierając się na hipotezie Przemysława Tyszki¹⁰, wskazuje możliwość celowego, wynikającego z programu lokacyjnego miasta umiejscowienia siedliska garbarzy w pobliżu największej grupy odbiorców ich produktów – warsztatów przy ulicy Szewskiej¹¹. Teoria ta nie uwzględnia jednak stosunków wodnych panujących na tym terenie w okresie kształtowania się miasta – przedmieście powstało na obszarze pozbawionym w połowie XIII wieku niezbędnych do produkcji garbarskiej cieków wodnych. Wprawdzie data budowy przebiegającej przez Garbary Młynówki Królewskiej nie jest do końca sprecyzowana, niemniej jednak jej istnienie (bądź też planowana budowa) w okresie lokacji nie wydaje się możliwe. Jedyną rzeką użyteczną dla rzemiosła w bezpośrednim sąsiedztwie kształtującej się osady była Rudawa. Jacek Laberschek, zajmujący się rozwojem średniowiecznego zespołu osadniczego Krakowa, zwraca uwagę na całkowite pominięcie w dokumencie królewskim znaczenia tej rzeki – według niego wskazuje to na brak jakiegokolwiek infrastruktury wykorzystującej jej nurt, a co za tym idzie na mało istotną w początkowej fazie rozwoju miasta rolę¹². Poddając więc w wątpliwość celowe umiejscowienie przed zachodnimi murami warsztatów rzemieślniczych w okresie lokacji, należy jednocześnie zwrócić uwagę na docenienie w 1257 roku walorów rolnych tych terenów – na omawianym przedmieściu znalazły się bowiem grunty nadane królewskim przywilejem krakowskim wójtom. Wprawdzie Jerzy Rajman określa lokalizację skonfiskowanych w 1311 roku łąnów wójtowskich poza ścisłym obszarem należących już wówczas do miasta Garbar¹³, to najprawdopodobniej własność miejskich włodarzy stanowiły obszary wokół późniejszych osad Czar-na Wieś, Czarna Ulica, Pobrzeże, Nowa Wieś i Łobzów¹⁴.

Bez wątpienia najbardziej istotnym czynnikiem determinującym rozwój przedmieścia była budowa na terenie przyszłej jurydyki sztucznego ciek wodnego, Młynówki Królewskiej, zwanej w niektórych źródłach Rudawką¹⁵. Na mocy przywileju Leszka Czarnego

⁸ A. Wałowcy, *Badania przy kościele i klasztorze OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie w 1963 roku (wykop I)*, „Materiały archeologiczne”, 25, 1990, s. 126, *ibidem*: *Badania przy kościele i klasztorze OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie w 1964 roku (wykop II)*, „Materiały archeologiczne”, 28, 1995, s. 50.

⁹ K. Radwański, *op. cit.*, s. 233-234, również R. Jamka, *Początki głównych miast wczesnośredniowiecznych w Polsce południowej w świetle badań archeologicznych*, cz. 1: *Kraków*, Kraków 1971, s. 120.

¹⁰ P. Tyszka, *Ulica Szewska w Krakowie, miejsce rozboju dokonanego wiosną roku 1497*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 47, z. 1-2, 1999, s. 103-112.

¹¹ B. Krasnowolski, *Lokacje i rozwój Krakowa, Kazimierza i Około* [w:] Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta, pr. zbiorowa pod red. J. Wyrozumskiego, Kraków 2007, s. 375; *ibidem*: *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 1, Kraków 2004, s. 39.

¹² J. Laberschek, *op. cit.*, s. 304.

¹³ J. Rajman, *Kraków, zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczanie do roku 1333*, Kraków 2004, s. 236-237.

¹⁴ J. Laberschek, *op. cit.*, s. 306. Część z wymienionych terenów została później włączona w obszar administracyjny Garbar.

¹⁵ Szerzej na temat powstania tego założenia pisze B. Krasnowolski, *Młynówka Królewska – geneza i przekształcenia*, „Rocznik Krakowski”, t. 59, 2003, s. 25-33.

z 1286 roku, wystawionego dla krakowskich dominikanów, wykonano nowe koryto zasilane wodami Rudawy. Wprawdzie B. Krasnowolski przyjmuje możliwość funkcjonowania młynówki w okresie poprzedzającym tę datę, jednak przytoczony przez J. Laberscheka fakt kategorię sprzeciwu jednego z właścicieli gruntów wskazuje na uruchomienie jej już po wystawieniu przywileju królewskiego¹⁶. Nowe koryto poprowadzono od ujęcia w Mydlnikach przez teren na granicy Nowej Wsi i Krowodrzy aż do murów miejskich. Tam młynówka rozdzielała się: jej prawa odnoga przepływała przez teren Garbar, znajdując ujście w pierwotnym korycie Rudawy, zwanym od tej pory Niecieczą. Lewa odnoga opływała miasto od północy i wschodu – zasilając miejską fosę, poruszając młyn Gerlacha u wylotu bramy Mikołajskiej¹⁷ i zaopatrując w wodę klasztor dominikanów wpadała do Starej Wisły na Stradomiu. Drugie prawe ramię młynówki, opływające miasto od strony zachodniej i napelniające wodociąg miejski, powstało najprawdopodobniej nieco później – wskazują na to pierwsze wzmianki pojawiające się dopiero w 1318 roku¹⁸. Dla rozwoju przedmieścia największe znaczenie miało pierwsze z wymienionych koryt, wzdłuż niego wybudowano w ciągu kolejnych lat liczne młyny, folusze, garbarnie, słodownie i kuźnie.

Zgodnie z przytoczonymi wyżej faktami można podjąć próbę nakreślenia genezy osadnictwa na zachodnim przedmieściu miasta w okresie jego lokacji. Wnioski wyciągnięte z aktualnych badań wskazują jako czynniki determinujące powstanie pierwszych attynencji korzystną lokalizację w bezpośrednim sąsiedztwie tworzącej się metropolii i traktu handlowego w kierunku Śląska, a także sprzyjające rolnictwu warunki gruntowe i wodne. Zbudowane blisko trzydzieści lat później młynówki bez wątpienia zadecydowały natomiast o szybkim rozwoju suburbium i jego specjalizacji. Nie bez znaczenia pozostały również korzystne powiązania ekonomiczne z dworem – najpóźniej w II połowie XIII wieku królewscy władarze założyli po zachodniej stronie miasta, w pewnej odległości od murów miejskich, pierwsze wsie: Pobrzeże, Czarną Ulicę oraz prawdopodobnie nieco później szą Czarną Wieś. Warto w tym miejscu odnotować, że osadnictwo na terenie przyszłej jurydyki rozwijało się początkowo wyłącznie w formie niezależnych osiedli wyspecjalizowanych rzemieślników i hodowców, z czasem dopiero połączonych w jeden zespół.

3. Pierwsze zdefiniowane układy urbanistyczne „Przed Bramą Szewską”

Wprawdzie pochodzące z XIV wieku informacje są dość skąpe, można jednak za ich pomocą pokusić się o nakreślenie układu urbanistycznego przedmieścia „przed Bramą Szewską” we wczesnej fazie rozwoju. Jak już wspomniano, początki osadnictwa na tym terenie były ściśle związane z własnością królewską. Pierwsza z wielkorządowych osad na północno-zachodnim przedmieściu, Pobrzeże (zwana też Wielkim Brzegiem), znajdowała się między zakolem okresowo funkcjonującego koryta Wisły i pierwotnym korytem Rudawy (późniejszej Niecieczy), przed murami między bramą Wiślną i furtką Żydowską. Teren ten odpowiada okolicy dzisiejszych ulic Garncarskiej, Wenecji i Krupniczej. Poświadczona źródłowo po raz pierwszy w 1315 roku wieś założona została dla rybaków trudniących się poło-

¹⁶ J. Laberschek, *op. cit.*, s. 304. Mowa tu o sprzeciwie Grzegorza Żegocica z Balic, przez którego grunty miała być prowadzona inwestycja – J. Laberschek opisuje fakt stracenia Żegocica w 1286 roku jako otwierający drogę do ukończenia inwestycji; oczywiście wymienione fakty nie wykluczają prowadzenia przez dominikanów prac nad młynówką we wcześniejszym okresie, niemniej jednak woda popłynęła nią zapewne dopiero po 1286 roku.

¹⁷ Podawaną przez wielu badaczy (w tym K. Pieradzką) błędną lokalizację młyna Gerlacha ostatecznie wyjaśnił J. Wiśniewski w haśle *Gerlacha, następnie Kutłowski Młyn* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 4, Wrocław–Łódź 1986, s. 721-723

¹⁸ B. Krasnowolski, *Młynówka Królewska...*, *op. cit.*, s. 29.

wem w Wiśle. W wyniku odsunięcia się koryta tej rzeki po 1375 roku mieszkańcy osady zostali zatrudnieni przy obsłudze założonych w okolicy stawów¹⁹. Wśród nich znajdowała się Stróża Rybna – ogromne królewskie przedsiębiorstwo służące przechowywaniu przeznaczonych na sprzedaż ryb²⁰. Znajdowało się ono w rejonie obecnych ulic Krupniczej i Czystej – „położenie stróży określają dwa ramiona Rudawy łączące się pod Kawiorami, do tego dołączono jeszcze jakieś sztuczne sadzawki”²¹. Pod nazwą „Pobrzeże” osada funkcjonowała jeszcze w XV wieku, później wyparła ją całkowicie nazwa „Rybitwy” (*Rybaki, piscatura de suburbio Cracoviensi*), pojawiająca się od 1436 roku i określająca osadę przy Stróży Rybnej²². Wprawdzie historycy wskazują na nieco bardziej przesuniętą w kierunku północnym w stosunku do Pobrzeża lokalizację Rybitw, nie jest jednak wykluczone że z biegiem lat nastąpiło nieznaczne przemieszczenie osady w kierunku królewskich stawów i Stróży lub translokacja nazwy.

Mniej więcej w tym samym okresie (II połowa XIII wieku) powstała królewska osada zwana Czarną Ulicą. Jej zabudowa rozwijała się w ścisłym związku z traktem prowadzącym do miasta od północnego zachodu. K. Pieradzka tak charakteryzuje jego przebieg: „(...) w tej stronie napotyka my drogę niezbyt ważną, niemniej zdaje się bardzo dawną (...), która musiała istnieć przed XIV w., może pod inną nazwą, a większego znaczenia nabrała dopiero od czasu wybudowania letniej rezydencji królewskiej. Prowadzi ona od Bramy Szewskiej, po suchszym gruncie, jakoby po grobli, przez ulicę szeroką, wzdłuż Czarnej Wsi”²³. Wymieniona droga odpowiada obecnemu odcinkowi ulicy Karmelickiej, od klasztoru Karmelitów do Alei Trzech Wieszców. Na działkach siedliskowych wytyczonych po obu jej stronach mieściły się liczne ogrody, rzadko w pierwszych latach zabudowywane. Źródła odnotowały istnienie Czarnej Ulicy po raz pierwszy w 1326 roku²⁴.

Trzecią z królewskich osad powstałych na zachodnim przedmieściu Krakowa była Czarna Wieś, leżąca pomiędzy Pobrzeżem a Czarną Ulicą. Pierwsze wzmianki, pojawiające się dopiero w 1358 roku²⁵, mogą wskazywać na jej rodowód nieco późniejszy od pozostałych wsi. Podobnie jak w Czarnej Ulicy, także i tutaj mieściły się głównie ogrody mieszczańskie krakowskich, osadników przedmiejskich i pojedynczych zagrodników. J. Laberschek, lokalizując zabudowę Czarnej Wsi wzdłuż obecnej ulicy Czarnowiejskiej, zwraca uwagę na brak jakichkolwiek dużych (jedno- lub wielołańowych) gospodarstw rolnych na tym obszarze²⁶. Należy tutaj zwrócić uwagę, iż Czarna Wieś nie jest z reguły rozpatrywana jako część przedmieścia garbarskiego. Wprawdzie w 1363 roku Kazimierz Wielki sprzedał

¹⁹ J. Laberschek, *op. cit.*, s. 315, 322.

²⁰ Stróża była własnością królewską, dzierżawioną miastu; w jej stawach przechowywane były za odpowiednią opłatą ryby wszystkich handlujących w Krakowie rybaków, istniał specjalny taryfikator opłat w zależności od „świeżości” towaru – patrz K. Pieradzka, *op. cit.*, s. 38.

²¹ *Ibidem*, s. 56.

²² J. Laberschek, *op. cit.*, s. 337.

²³ K. Pieradzka, *op. cit.*, s. 11. Autorka błędnie nazywa ten trakt Drogą Łobzowską, Czarną Ulicę lokalizuje w rejonie późniejszej ulicy Czarnowiejskiej i Rajskiej, pisząc: „między kościołem a ulicą Czarną znajdował się odstęp, ulica ta tworzyła narożnik (ecke), co wszystko razem odpowiada dzisiejszej ulicy Rajskiej. Możliwe że w ciągu wieków nastąpiło pewne przesunięcie nazwy (...)”, czyli odcinek odpowiadający ul. Rajskiej otrzymał nazwę przecznicy, sama ul. Czarnowiejska (obecna) zwana nadal *platea nigra, qua itur in nigram villam*” – *op. cit.*, s. 33; współcześni historycy są zgodni, że Czarna Ulica leżała na przedłużeniu ulicy Szerokiej – patrz J. Laberschek, *op. cit.*, s. 315, 323.

²⁴ Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Czarna Ulica*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 3, Wrocław–Łódź 1985, s. 438.

²⁵ Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Czarna Wieś*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny...*, cz. 1, z. 3, Wrocław–Łódź 1985, s. 439, patrz również J. Laberschek, *Rozwój przestrzenny...*, *op. cit.*, s. 323.

²⁶ J. Laberschek, *op. cit.*, s. 323.

miastu jurysdykcję nad tą osadą (wraz z Czarną Ulicą i Pobrzeżem), w wyniku wspomnianej transakcji utworzono jednak dla niej osobną jurysdykę. Próbę włączenia Czarnej Wsi w obszar administracyjny Garbar podjęto w 1673 roku, choć Tomkowicz podaje, że konsolidująca uchwała nie weszła w życie jeszcze w 1792 roku²⁷.

Prawdopodobnie równolegle z powstaniem pierwszych wsi wielkorządowych rozpoczęła się intensywna kolonizacja terenów bezpośrednio przed Bramą Szewską, pomiędzy murami miejskimi a Czarną Ulicą. Obszar ten, należący od zawsze do miasta²⁸, zasiedlali w ostatnim dwudziestoleciu XIII wieku (od momentu powstania na tym terenie młynówki) głównie rzemieślnicy garbarscy pochodzenia niemieckiego. Podobnie jak w Czarnej Ulicy, także i tutaj układ osadniczy wykształcił się wzdłuż wspomnianej już drogi prowadzącej od zachodu do Bramy Szewskiej, a działki siedliskowe znajdowały się po obu jej stronach. Bogusław Krasnowolski charakteryzuje obydwie wymienione struktury osadnicze jako układy przypominające wiejskie nawsia i datuje ich powstanie na okres tuż po lokacji miasta. Wprawdzie badacz ten rozpatruje Młynówkę Królewską jako strukturę wpisaną w istniejący już układ osadniczy, skąpe źródła nie pozwalają na jednoznaczne potwierdzenie tej teorii²⁹. Podobnie, według samego Krasnowolskiego, niemożliwe jest uzasadnienie wielce prawdopodobnego w jego opinii związku osiowego rozplanowania przedmieścia z urbanistyką lokacyjnego Krakowa³⁰.

Główny trakt pierwotnych Garbar, pokrywający się w znacznej części z przebiegiem dzisiejszej ulicy Karmelickiej na odcinku między Plantami a klasztorem Karmelitów na Piasku, ze względu na swój gabaryt i charakter ulicy – placu, nazwany został ulicą Szeroką. Krystyna Pieradzka przypuszcza, że jej charakterystyczne poszerzenie przed Bramą Szewską, ukształtowane w formie leja, służyło miejskiemu pospólstwu do zgromadzeń; późniejszą ścisłą i uporządkowaną zabudowę tego fragmentu przypisuje niemieckim kolonistom³¹. Ulicę Szeroką z jej dalszym biegiem, Czarną Ulicą, łączył mostek przerzucony nad Młynówką Królewską w okolicy późniejszego klasztoru oo. Karmelitów.

Topografię XIV-wiecznego przedmieścia uzupełniają dwa odnotowane w archiwaliach obszary. Pierwszym z nich był teren znajdujący się w północno-wschodniej części suburbium, zwany Tasenbergiem. Zajmował on niewielkie wzniesienie w trójkącie wyznaczonym murami miejskimi, Młynówką Królewską i ulicą Szeroką; Krystyna Pieradzka wywodzi etymologię tej nazwy od kramów, jakie miały w XIV wieku znajdować się na wzgórzu³². Wymieniony po raz pierwszy dopiero w roku 1423 Tasenberg był we wczesnych latach funkcjonowania przedmieścia niezabudowany. Na zachód od murów miejskich, pomiędzy Pobrzeżem a Garbarami, znajdował się w XIV wieku cmentarz żydowski. Jego funkcjonowanie było ściśle związane z semickim osiedlem przy późniejszej ulicy św. Anny w Krakowie (ulica ta nazywała się wówczas Żydowską), a istnienie potwierdzają najwcześniejsze zapiski z 1311 roku³³. Obszar, na którym znajdował się kirkut jest przez niektórych badaczy utożsamiany ze średniowiecznymi Kawiorami³⁴; w księgach ławni-

²⁷ S. Tomkowicz, *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów, ich nazwy i zmiany postaci*, Kraków 1926, s. 174-175.

²⁸ Wskazują to w wymienianych tu pracach m.in. J. Wiśniewski, J. Laberschek i J. Wyrozumski.

²⁹ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy...*, op. cit., s. 128.

³⁰ *Ibidem*, s. 376.

³¹ K. Pieradzka, op. cit., s. 14.

³² *Ibidem*, s. 34. Wspomniany pagórek został zniwelowany w czasie budowy XIX-wiecznej dzielnicy mieszkaniowej.

³³ J. Wiśniewski, *Garbary...*, op. cit., s. 694.

³⁴ Lokalizacja Kawiorów i ich przynależność do przedmieścia nie jest pewna; pojawiały się tezy, że Kawiorzy znajdowały się w znacznej odległości od miasta, na terenie określanym tą nazwą w XIX wieku (Zachorowski, Grabowski, Tomkowicz), K. Pieradzka jest jednak przekonana, że Kawiorzy leżeli na terenie blisko furtki Żydowskiej, dowodząc genezy

czych w latach 1366–1427 określano go jako leżący przed bramką (furtką) Żydowską³⁵. Wprawdzie parcelacja tego terenu (po likwidacji cmentarza) i sukcesywna zabudowa została rozpoczęta w 1460 roku³⁶, to wzmianki o nekropolii możemy odnaleźć jeszcze pod koniec XVI wieku³⁷.

4. Topografia Garbar w XIV wieku

Szczegółowe rozplanowanie właściwego suburbium garbarskiego w pierwszych latach istnienia nie jest znane. Wprawdzie wymieniony już ulicowo-placowy układ przedmieścia *ante portam Sutorum* istniał z pewnością w pierwszej połowie XIV wieku³⁸, niezbadane są jednak okoliczności powstania kolejnych ulic. Prawdopodobnie w tym samym czasie co ulica Szeroka pojawiła się droga biegnąca wzdłuż późniejszej Młynówki Królewskiej, prowadząca od Bramy Szewskiej w kierunku Nowej Wsi. Trakt ten, zwany w późniejszych latach ulicą Półwie i św. Piotra³⁹, to obecna ulica Łobzowska. Prawdopodobnie pod koniec XIV wieku wykształciła się przy nim, na terenie przylegającym do Garbar od strony północnej, osada Półwie (*Media Platea, Halbin Gasse*), występująca w źródłach od 1414 roku⁴⁰. W księgach ławniczych odnotowane zostały również informacje o kolejnej, nie zachowanej w późniejszych latach ulicy: „wiemy również o istnieniu trzeciej drogi, mianowicie łączącej ghetto żydowskie na ul. św. Anny z cmentarzem żydowskim na Kawiorach; jeszcze w XV w. określa się tę drogę jako *als man geet uff Kyrhoff*”⁴¹. Przebieg tej arterii pokrywał się zapewne w pewnej części z obecną ulicą Studencką. Przy drodze na kirkut znajdowała się łaźnia przeznaczona dla żydów, notowana po raz pierwszy w 1358 roku⁴². Nie jest zbadany związek pomiędzy nią a znajdującą się w okolicy późniejszą łaźnią miejską, zwaną żydowską (notowaną od 1427 roku). K. Pieradzka umiejscawia XIV-wieczny obiekt w bliskim sąsiedztwie murów miejskich, na wprost furtki u wylotu ul. św. Anny⁴³ – lokalizację taką zdaje się potwierdzać zapis o zasilaniu łaźni żydowskiej z prawego, bliższego fortyfikacjom koryta młynówki⁴⁴.

Wymienione powyżej trzy główne ciągi komunikacyjne, wraz z Młynówką Królewską, wyznaczały najstarsze granice garbarskiego przedmieścia. We wczesnych latach funkcjonowania osiedla istniały zapewne co najmniej dwie dodatkowe drogi, o przebiegu umożliwiającym dojazd do warsztatów rzemieślniczych i młynów zlokalizowanych wzdłuż Rudawki. Trakty te, pokrywające się w przybliżeniu z obecnymi ulicami Rajską (dojazd

ich powstania z przekształcenia starej osady żydowskiej w grunty należące do duchowieństwa; lustracja z 1569 roku wskazuje na tożsamość nazwy Kawiorów z późniejszą jurysdykcją Krupniki – K. Pieradzka, *op. cit.*, s. 8-9, 45.

³⁵ J. Wiśniewski, *Garbary...*, *op. cit.*, s. 693.

³⁶ K. Pieradzka, *op. cit.*, s. 45.

³⁷ [...] *sadzawka wielka koło cmentarza żydowskiego* [...] (1542), *ogrody na Krupnikach koło cmentarza żydowskiego* (1599) – J. Wiśniewski, *Garbary...*, *op. cit.*, s. 694.

³⁸ Wskazują na to odnotowanie Czarnej Ulicy w 1326 roku i przywilej Kazimierza Wielkiego z 1358 roku wymienianych m.in. mieszkańców tej osady jako wyłączonych spod jurysdykcji miejskiej i podległych sądowi zamkowemu – patrz J. Wyrozumski, *op. cit.*, s. 145-147.

³⁹ S. Tomkowicz, *op. cit.*, s. 176.

⁴⁰ J. Laberschek, *op. cit.*, s. 309.

⁴¹ K. Pieradzka, *op. cit.*, s. 12.

⁴² J. Wiśniewski, *Garbary...*, *op. cit.*, s. 703.

⁴³ K. Pieradzka, *op. cit.*, s. 70.

⁴⁴ J. Wiśniewski, *Garbary...*, *op. cit.*, s. 694.

do Dolnych Młynów) i Garbarską (obsługa warsztatów garbarskich), pojawiają się w źródłach wprawdzie dopiero od XVII wieku, jednak z przyczyn funkcjonalnych ich istnienie zdaje się niezaprzeczalne. Brak adnotacji w księgach garbarskich można wyjaśnić pod rządym charakterem tych traktów oraz brakiem zabudowy mieszkalnej, wynikającym z obowiązującego zakazu wznoszenia domów w bezpośrednim sąsiedztwie cieków wodnych.

Tereny pomiędzy ulicami przedmieścia zajmowały pierwotnie ogrody, księgi ławnicze z pierwszych lat funkcjonowania jurydyki wymieniają nieliczne występujące w nich zabudowania. Tylko kilka z podmiejskich posiadłości mieściło obiekty o charakterze rezydencjonalnym, ogrody z dworami odnotowane zostały w latach: 1313, 1316, 1319 i 1328. Dopiero z końcem XIV wieku (od 1366 roku) pojawiają się liczne zapisy dotyczące sprzedaży gruntów wraz z zabudowaniami: drewnianymi dworami, domami, stodołami, a także młynami i foluszami⁴⁵. Wynika zatem z tego, że już w II połowie XIV wieku ogrody karczowano, sukcesywnie zabudowując. W przedmiejską zabudowę inwestowali możni krakowianie – wiadomo m.in., że w XIV wieku Jan Salomon, właściciel kamienic przy krakowskim rynku, miał na Garbarach w pobliżu cmentarza żydowskiego sześć domów⁴⁶. Z biegiem lat budownictwo nabierało tempa, od 1392 roku odnotowywano już przy ulicy Szerokiej⁴⁷ domy piętrowe. Wymienione fakty wskazują na bardzo intensywny rozwój budownictwa na przełomie XIV i XV wieku, nie zakłócony nawet pożarem przedmieścia w 1396 roku⁴⁸.

Znaczącym wydarzeniem dla urbanistyki średniowiecznych Garbar była bez wątpienia budowa kościoła i klasztoru Karmelitów Trzewickich pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny. Wzniesiono go z fundacji Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z 1395 roku. Na teren budowy wybrano miejsce zwane Piaskiem (*Arena*), na granicy przedmieścia garbarskiego i Czarnej Ulicy, w bezpośrednim sąsiedztwie Rudawki⁴⁹. Nie znalazły do tej pory potwierdzenia teorie o istnieniu na tym obszarze kaplicy z przełomu XI i XII wieku, rzekomo ufundowanej przez Władysława Hermana jako wotum za cudowne uzdrowienie. Krystyna Pieradzka, powołując się na zniszczone ponoć w XVI wieku tablice dokumentujące wznoszenie XI-wiecznej świątyni⁵⁰, topografię terenu oraz zapiski z 1629 roku cytowane przez A. Grabowskiego, domniemuje istnienie na Piasku wczesnośredniowiecznego kościoła drewnianego. Twierdzi również, opierając się na pracy W. Łuszczkiewicza⁵¹, że to na jego miejscu powstała murowana świątynia gotycka, w 1670 roku gruntownie przebudowana⁵². Badania historyczne, archeologiczne i architektoniczne zdają się nie potwierdzać tej teorii, wskazując na wzniesienie klasztoru na obszarze do tej pory niezabudowanym. Zespół sakralny, zasiedlony przez zakonników już po około dwóch latach od rozpoczęcia budowy, stał się rozpoznawalnym symbolem jurydyki

⁴⁵ *Ibidem*, s. 696-698.

⁴⁶ K. Pieradzka, *op. cit.*, s. 128.

⁴⁷ J. Wiśniewski, *Garbary...*, *op. cit.*, s. 698.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 705.

⁴⁹ W. Włodarczyk, *Kościół Karmelitów na Piasku*, „Rocznik Krakowski”, t. 36, z. 2/3, Wrocław-Kraków 1963, s. 127-148; również T. M. Trajdos, *Fundacja klasztoru Karmelitów Trzewickich na Piasku w Krakowie*, „Nasza Przyszłość”, t. 60, Kraków 1983, s. 91-127.

⁵⁰ Tablice te, których istnienia nigdy nie potwierdzono, uległy ponoć zniszczeniu w 1587 r., a wiadomość o nich zawarta jest w dziełach M. Grodzieńskiego, *Ogród fijołkowy karmeliński*, Kraków 1673, oraz J. Rogalskiego, *Kościół na Piasku, czyli opis historyczny założenia i rozwoju kościoła*, Kraków 1863; patrz również K. Pieradzka, *op. cit.*, s. 48.

⁵¹ W. Łuszczkiewicz, *Zabytki sztuk pięknych Krakowa. Pomniki architektury od XI do XVIII w. ze stanowiska historii sztuki*, Kraków 1872.

⁵² K. Pieradzka, *op. cit.*, s. 48-49.

i zdominował jej sylwetę w kolejnych stuleciach. Jako jeden z nielicznych murowanych obiektów górował swą masywną bryłą nad okoliczną zabudową, a nazwy „Piasek”, przynależnej początkowo wyłącznie terenom klasztornym, zaczęto z czasem używać dla określenia całego suburbium i późniejszej, XIX-wiecznej dzielnicy mieszkaniowej⁵³.

U schyłku XIV wieku założono między Garbarami a Czarną Ulicą i Czarną Wsią folwark zwany Fryszbarkiem. Znajdował się on po przeciwnej stronie klasztoru Karmelitów, w rejonie narożnika obecnych ulic Karmelickiej i Rajskiej. W skład tego niewielkiego latyfundium, powstałego najprawdopodobniej na gruntach ogrodów mieszczańskiej rodziny Frise, wchodziły dwór, stawy i sady owocowe. Odnotowany po raz pierwszy w 1394 roku (jako *Fischberg*), dość szybko przeszedł na własność szlachty, a co za tym idzie został wyłączony spod administracji Garbar. Tereny folwarku, z czasem poddawane parcelacji, pojawiały się pod nazwą Fryszbark jeszcze w 1552 roku⁵⁴.

- II. 1. Plan Krakowa z 1667 roku pokazujący m.in. lokalizację miejskiego rumusu (Archiwum Państwowe w Krakowie, repr. za J. Stoksik, *Znane i nieznanne plany Krakowa z XVII i XVIII w. w wykonaniu geodetów Akademii Krakowskiej*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 11, 2005)
- III. 1. The map of Cracow from the 1667, indicating the location of water tower (rurmus)

⁵³ Porównaj hasła *Garbary* i *Piasek* [w:] *Encyklopedia Krakowa*, Warszawa–Kraków 2000, s. 228-229 i 747.

⁵⁴ J. Wiśniewski, *Fryszbark* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 4, Wrocław–Kraków 1985, s. 685-686; ibidem: *Garbary*..., op. cit., s. 694.

5. Infrastruktura techniczna i jej wpływ na rozwój suburbium

W II połowie XIV wieku na terenie przedmieścia rozwinięta była już w znacznym stopniu infrastruktura przemysłowa, oparta na pracy urządzeń napędzanych wodami Młynówki Królewskiej. W roku 1311 pojawiły się pierwsze zapisy o dwóch młynach nad Rudawą, w pobliżu cmentarza żydowskiego (*dissit den Juden Kyrhof an der Rudawa by den Mülen*)⁵⁵. Nie jest wykluczone że były to urządzenia stanowiące uposażenie włodarzy krakowskich, skonfiskowane w wyniku represji królewskich po buncie wójta Alberta w tym samym roku. Z roku 1335 pochodzi informacja o nadaniu młyna Bieniaszowi (*molendinum in fluvio Rudawa*), zwanego w późniejszych latach Wielkim Młynem, Młynem Kamiennym lub Dolnym Młynem⁵⁶. Znajdował się on przy Młynówce Królewskiej w miejscu obecnego skrzyżowania ulicy Krupniczej z ulicą Dolnych Młynów. Większość badaczy, biorąc pod uwagę zbieżność lokalizacji oraz brak w księgach garbarskich od XV wieku jakichkolwiek informacji na temat młynów w dolnym biegu Rudawki (Młyn Bieniasza nie podlegał jurysdykcji przedmieścia)⁵⁷, wskazuje na nadanie królewskiemu młynarzowi dawnej własności wójtowskiej. Do hipotezy upatrującej w młynach wójtowskich załączka późniejszego zespołu Dolnych Młynów należy jednak podchodzić z dużą ostrożnością – budowę młynówki, nad którą powstał obiekt Bieniasza, dzieli bowiem od daty lokacji miasta niemal trzydzieści lat. Podobnie nie uprawnia wspomnianej tezy brak informacji źródłowych o młynach wójtowskich. J. Wiśniewski przytacza notatkę z 1366 roku o „opustoszałym młynie” znajdującym się na terenie przedmieścia – zapis ten może wskazywać właśnie jedno z dawnych urządzeń, które nieużywane po wybudowaniu Młyna Kamiennego szybko popadło w ruinę⁵⁸.

Bieniasz, prócz budowy (względnie rozbudowy) nadanego mu młyna, wzniósł w bliskim sąsiedztwie (najprawdopodobniej w kierunku ulicy Szerokiej), co najmniej jeszcze jeden podobny obiekt. Był to Młyn Dębny (*Molendinum Dambny*), znany z licznych przekazów archiwalnych poczynawszy od 1380 roku⁵⁹. W przeciwieństwie do zbożowego Młyna Kamiennego, Młyn Dębny wraz z foluszem obsługiwał przemysł garbarski i sukienniczy. Mieścił on korę używaną w procesie garbowania skór (dębową dla czerwonoskórników, brzożową do wyprawiania skór grubych, świerkową dla spulchnienia skóry), folusz służył natomiast obróbce sukna i zamszu przez uderzanie materiału⁶⁰. Nie można wykluczyć istnienia na przełomie XIV i XV wieku jeszcze jednego młyna wzniesionego przez Bieniasza na tym obszarze – wprawdzie lustracje wielkorządowe z XVI wieku wymieniają tylko dwa obiekty (Młyn Kamienny i Dębny), jednak dokument sprzedaży Dolnych Młynów, poświadczony w 1396 roku przez Władysława Jagiełłę, wskazuje trzy młyny Bieniasza: jeden wielki, nadany przez króla, oraz dwa zbudowane przez samego młynarza⁶¹. Młyn Dębny istniał z pew-

⁵⁵ Cyt. za: K. Pieradzka, *op. cit.*, s. 62.

⁵⁶ F. Sikora, *Bieniasza Młyn* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 1, Wrocław–Gdańsk, 1980, s. 97-99.

⁵⁷ Z tego powodu K. Pieradzka w swojej pracy całkowicie pomija istnienie Dolnych Młynów w okresie 1311–1658 – patrz K. Pieradzka, *op. cit.*, s. 63 i 68.

⁵⁸ J. Wiśniewski, *Garbary...*, *op. cit.*, s. 703.

⁵⁹ J. Laberscheck, *op. cit.*, s. 331, patrz również F. Sikora, *Dębny Młyn* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 3, Wrocław–Gdańsk, 1985, s. 538-539.

⁶⁰ Młyny na Garbarach były wykorzystywane również jako źródło energii dla szlifierni i kuźni, spożywcze służyły do mielenia zboża, siodu, prosa i krup.

⁶¹ F. Sikora, *Bieniasza Młyn...*, *op. cit.*, s. 98. Co do tej hipotezy nie ma pewności, możliwe, że trzeci młyn Bieniasza powstał poza terytorium Garbar.

nością jeszcze w II połowie XVI wieku⁶², Kamienny natomiast, kilkakrotnie odbudowywany po niszczących go pożarach, rozebrany został we wczesnych latach 30. XX wieku⁶³.

Niejasne są okoliczności powstania drugiego z najważniejszych młynów na Garbarach – Młyna Górnego. Obiekt ten, zwany w późniejszych latach również Kutłowskim, znajdował się przy ówczesnej ulicy Półwie przed rozwidleniem Młynówki Królewskiej, na obecnej posesji Łobzowska 3. Od wielu lat badacze spierają się o datę i okoliczności jego powstania, rozważając okres od początku XIV wieku do II połowy XVII wieku. Omawiająca infrastrukturę przedmiejską praca K. Pieradzkiej nie może być brana pod uwagę w rozstrzygnięciu tej kwestii, autorka myli bowiem Młyn Górny zarówno z Młynem Dolnym (Kamiennym), jak i z obiektem Gerlacha przy bramie Mikołajskiej. Na XIV-wieczny rodowód urządzenia wskazuje B. Krasnowolski, upatrując w tej inwestycji również ośrodka koncentrującego okoliczną zabudowę. Zdaniem badacza, budowa młyna mogła mieć determinujący wpływ na rozwój w okresie późnego średniowiecza przyległej osady (Półwie)⁶⁴. Zupełnie odmienne zdanie jest natomiast badający historię krakowskich młynów J. W. Rączka. Podaje on jako datę powstania Młyna Górnego rok 1658, przywołując fragment artykułu K. Bąkowskiego⁶⁵, mówiący o proboszczu parafii Bożego Ciała który: „młyn kutłowski postawił [...] na gruncie swoim dziedzicznym natenczas Wenecja nazwanym”⁶⁶. Zapis ten, prócz nierozstrzygniętej lokalizacji wzmiankowanej Wenecji, nie budzi wątpliwości, podobnie jak fakt przeniesienia na Młyn Górny po 1655 roku wszelkich świadczeń obciążających zniszczone przez najazd szwedzki urządzenie Gerlacha przed Bramą Mikołajską. Nie jest natomiast wykluczone, że wymieniony przez Rączkę młyn powstał na miejscu starszego obiektu, również zdewastowanego w czasie najazdu (lub przed nim, np. w czasie walk w 1587 roku). Wobec konieczności odbudowy całej młynówki zasilającej obiekt Gerlacha, umiejscowienie inwestycji przy zachowanej choćby częściowo infrastrukturze było wyjątkowo uzasadnione; budowa urządzenia w miejscu do tego nieprzystosowanym wiązała się ponadto z dużo bardziej skomplikowanym procesem administracyjnym. Na XIV- lub XV-wieczne pochodzenie Młyna Górnego mogą wskazywać również liczne zapisy określające lokalizację przedmiejskich urządzeń, jak na przykład pochodzące z dokumentu królewskiego z 1447 roku zdanie mówiące o młynie „położonym nad Rudawą za murami miasta Krakowa i za Bramą Szewską, po prawej stronie jak się idzie do kościoła NMP na Piasku”⁶⁷. Omawiany problem nie znajduje obecnie rozwiązania i wymaga dogłębnej analizy archiwaliów, należy bowiem brać pod uwagę że źródła mogą wskazywać również inne, nieumiejscowione dotychczas urządzenia.

W roku 1397 odnotowano po raz pierwszy przebiegający przez Garbary wodociąg prowadzący do zlokalizowanego od strony przedmieścia przy murach miejskich (na odcinku między bramami Sławkowską i Szewską) rumusu (rorhuzu) miejskiego. Urządzenie to, podnoszące ciśnienie wody przez napełnianie wysoko umieszczonych skrzyń, zasilало drewniany, podziemny wodociąg miejski i zaopatrywano go z płynącej wzdłuż murów odnogi Młynówki Królewskiej. Wprawdzie Rumus został zniszczony w czasie najazdu szwedzkiego, jego lokalizacja w okolicy kościoła O.O. Reformatorów została jeszcze odnoto-

⁶² Odnotowany zapis z 1564 roku – F. Sikora, *Dębny Młyn...*, *op. cit.*, s. 539.

⁶³ Skróconą historię młynów na Rudawce J.W. Rączka w artykułach *Młyny królewskie w krajobrazie Krakowa*, cz. 1, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury”, t. 12, 1978, s. 19-29 oraz cz. 2, *ibidem*, t. 13, 1979, s. 7-16.

⁶⁴ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy...*, *op. cit.*, s. 136.

⁶⁵ K. Bąkowski, *Dawne kierunki rzek pod Krakowem*, „Rocznik Krakowski”, t. 5, Kraków 1902.

⁶⁶ Za J.W. Rączka, *Młyny królewskie...*, *op. cit.*, cz. 2, s. 10.

⁶⁷ J. Wiśniewski, *Garbary...*, *op. cit.*, s. 701.

wana na najstarszym, powstałym w 1667 roku planie pomiarowym miasta⁶⁸ (il. 1). Wiadomo również o istnieniu w XIV wieku na terenie przedmieścia topni miejskiej (poświadczonej w 1376 roku), leżącej najprawdopodobniej za Rudawą przy drodze do Czarnej Wsi⁶⁹. W księgach ławniczych i wójtowskich wymienione są także co najmniej dwie słodownie na Czarnej Ulicy (1373 i 1375)⁷⁰, słodownia przed Bramą Szewską (1311) oraz folusz (1366)⁷¹. Obrazu wczesnej infrastruktury rzemieślniczej *ante portam Sutorum* dopełniają wzmianki o dość nietypowych zawodach rzemieślników przedmieścia: kapeluszniku (1341), postrzygacz sukną (1331) i olejjarzu (1367)⁷².

⁶⁸ J. Stoksik, *Znane i nieznane plany Krakowa z XVII i XVIII w. w wykonaniu geodetów Akademii Krakowskiej*, *Krakowski Rocznik Archiwalny*, t. 11, 2005, s. 94-95.

⁶⁹ J. Wiśniewski, *Garbary...*, *op. cit.*, s. 704.

⁷⁰ Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Czarna Ulica...*, *op. cit.*, s. 438.

⁷¹ J. Wiśniewski, *Garbary...*, *op. cit.*, s. 703.

⁷² K. Pieradzka, *op. cit.*, s. 127.